

ANJALAFÖRBUNDET OCH DESS MÄN I NYTT LJUS

Av docenten vid Åbo akademi L. G. VON BONSDORFF, Helsingfors

ETT kapitel i finländsk historia, vilket ådragit sig ett betydande intresse inom forskningen, är det, som handlar om anjalaförbundet och de så kallade självständighetssträvandena i Finland. År 1931 anställde den finske historieskrivaren A. R. Cederberg i ett arbete, benämnt Anjalan Liiton historialliset lähteet (Anjalaförbundets historiska källor), en granskning av de resultat, forskningen hittills ernått i detta ämne, och han fann, att åtskilliga luckor i vår kunskap ännu återstodo att fylla. Nu har emellertid professor Bruno Lesch i ett digert arbete om »självständighetsmännen» J. A. Jägerhorn¹ efter mångåriga grundliga forskningar brett ett nytt och intressant ljus över sammanhanget med anjalaförbundet. Under årens lopp har han i smärre uppsatser och föredrag något lättat på förlåten här och var och därvid låtit förstå, att det färdiga verket komme att innehålla åtskilligt nytt, som kunde vara ägnat att rucka hittills gängse föreställningar. I en klar och på nyupptäckta källor grundad framställning ges oss en fyllig och levande bild av det skiftesrika skeende, som leder de tvenne från början avgjort kungatrogna östsvenska officerarna G. M. Sprengporten och J. A. Jägerhorn ut på de politiska stämplingarnas och de slutligen riksförrädiska strävandenas gungfly. Problemet visar sig vara ur forskarsynpunkt synnerligen intressant och kanske betydligt mer invecklat, än man hittills kunnat ana.

Läsaren känner sig stå inför en fin psykologisk studie, som vaket uppmärksammar de många skiftningarna i tvenne oroliga sjäalars stämningar och planer. Anjalaaffären börjar att framstå i en ny dager, och slutligen ger undersökningen ytterligare ett bidrag till kännedom om den ryska utrikespolitikens metoder att söka fånga de svaga grannstaterna i listigt utlagda nät. Man erinras åter om att tricket med den så kallade kuusineregeringen i Terijoki 1939 och kommunistregeringarna i Baltikum ingalunda saknar förebilder i äldre rysk statskonst. Just den ryska diplomatiens undermineringsarbete under Katarina II:s regering bildar bakgrunden till det skådespel, som i boken upprullas för våra blickar. Vi formligen se, hur de små fiskarna sprattla i garnen, då noten dras in, innan de ohjälpligt kastas i land på en främmande strand, där man sedermera nyttjar dem just så mycket, man tillfälligtvis gitter.

I frihetstidens Sverige utströdde den ryska diplomatiens rundhänt

¹ Bokens titel är Jan Anders Jägerhorn, patriot och världsborgare, separatist och emigrant, utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland (463 sid.).

medel åt penningbehövande svenskar, som i tro att de fingo hjälp för sina egoistiska intressen bragtes att gå ryska ärenden. I syfte att undergräva grannrikets krafter gav sig kejsarinnan Elisabet ut för att åstunda uppkomsten av ett »självständigt» Finland. När planen ej vann genklang i det land, som skulle »befrias», bildades ett förbund med andra makter med syfte att garantera en statsförfattning i Sverige, som visat sig ägnad att hålla detta nere i politisk maktlöshet. Till stor besvikelse såg man dock Gustav III införa ett statskick, som hotade att rycka upp den fordom farliga grannstaten ur dess vanmakt. Ett lättare arbete hade man med det ruttnande Polen och det värnlösa, efter frihet från turkiskt välde längtande Krim. Man sände trupper för att hjälpa den »konfederation» av förtryckta trosförvanter, som i Polen gripit till vapen för sina rättigheter. I tre svep fångade man sålunda in huvuddelen av den polska republiken. Rysk påtryckning tvang Turkiet att erkänna Krim's självständighet, och sedan var det en lätt sak för moder Ryssland att sluta det hjälplösa men värdefulla landet i sin ömma famn. Att självständighet och självstyrelse ej hade någon plats i Katarinas Ryssland, ådagalades också genom de åtgärder, som kring samma tid vidtogos i Östersjöprovinserna. När det svenska officersmyteriet ägde rum 1788, hade Ryssland redan givit världen en så tydlig åskådningsundervisning i sina metoder, att en vaken iakttagare borde ha sett nog för att taga lärdom. Och dock förnekade sig den svenska godtrogenheten icke. Svenska officerare trodde, att de skulle kunna räkna på den ryska kejsarinnans ädla välvilja, när de för henne föreslogo ett fredsslut i ett krig, som deras konung författningsvidrigt drivit dem in i. Det erinrar om den godtrogenhet, som den svenska regeringen ådagalade, då den lät trupper rycka in i Ryssland 1741 för att hjälpa storfurstinnan Elisabet upp på tronen, utan att man först utverkat säkra garantier att hon verkligen komme att giva den i utsikt ställda belöningen. Än mer häpnadsväckande ter det sig, att det kunde finnas personer, som ännu år 1788 trodde sig kunna påräkna Katarinas ädla och osjälviska bistånd vid grundande av ett verkligen självständigt Finland. Huru någonting sådant i alla fall kunde förekomma, klargöres utförligt i Leschs undersökning.

Ehuru Jägerhorn tillmätts en stor betydelse i officersmyteriets och självständighetssträvandenas historia, ha hittills mycket få och ofullständiga data om honom varit kända. Under sådana förhållanden har man naturligt nog saknat förutsättningar att riktigt bedöma hans andel i tidens märkligare tilldragelser. Det föreliggande arbetet ger emellertid en så utförlig framställning av hans levnadsöden, att vi ej blott tydligt skönja hans insatser, utan även få en mycket levande bild av hans olyckliga personlighet. Medlem av en ätt, vars stamfader Rutger Ingesson enligt traditionen hört till Erik den heliges följe under dennes korståg, växte J. A. Jägerhorn upp på Nüse herrgård i Pernå. Genom vittutgrenade släktförbindelser med andra herrgårdar var han anknuten särskilt till den östnyländska bygden, genom sin militärtjänst sedermera med Savolax. Men även med adeln i Östersjöprovinserna och den västra rikshälften stod han i nära för-

hållande genom blodsband. Lesch påvisar detta utförligt och jävar därmed en hittills rådande uppfattning, att Jägerhorn skulle varit tämligen utblottad på släktförbindelser. Just hans fränd- och skyldskapsförhållande till östnyländska och savolaxiska godsägare- och officersfamiljer kom att spela en roll under hans politiska stämplingar. Vid endast nio års ålder blev Jägerhorn, enligt gängse sed, intagen i arméns rullor, fyra år senare var han korpral vid Nylands och Tavastehus läns dragonregemente, sedan han, närmare bestämt år 1771 deltagit i fästningsbygget på Svartholm. Följande år var han med på ett hörn, då trupper sammandrogos på Sveaborg för att stödja konungens revolution. Som kornett vid karelska dragonerna fick han medverka vid kartläggningen av gränstrakterna. Underställd Savolaxbrigaden kom han snart i beröring med dess chef Sprengtporten, i synnerhet sedan han blivit lärare vid Brahelinna topografiska skola och under en studieresa 1779 i dennes sällskap till Berlin, där de bl. a. fingo företräde hos Fredrik den store. Två år senare var han löjtnant, sedan synbarligen Gustav III själv betalat hans ackord. Han visade ett påtagligt intresse och lade med tiden i dagen god fallenhet för officerens tekniska uppgifter, men visade också tidigt en betänklig benägenhet för lydnadsvägran. Redan året efter sin löjtnantsbefordran vart Jägerhorn kapten och förordnad till stabsadjutant hos sin avlägsne frände, befälhavaren över trupperna i Finland, greve Posse. När konungen 1786 besökte lägermötet på Luolais malm, gjorde han stabsadjutanten till major och gav hans tjänsteställning den förnämligare klingande benämningen överadjutant. Till detta stadium hade Jägerhorn alltså nått i sin karriär, när kriget bröt ut och därmed förknippade händelser avbröto en lovande officersbana. Lesch påpekar, att överadjutanten under denna kritiska tid givetvis intog en central ställning inom härväsendet och tydligen åtnjöt ett gott anseende för sina tjänstemeriter. Därtill syntes hans framtidsutsikter även lovande, då han genom ett förmöget gifte blivit kvitt sina tidigare ekonomiska bekymmer. Sedan konungen anlänt till krigsskådeplatsen, tog han Jägerhorn till sin adjutant. Men då hade denne redan tagit sina första steg på föräderiets bana.

Officersmyteriet bröt ut, i Liikala undertecknades den beryktade noten till Katarina II och Jägerhorn reste över till fiendesidan för att befordra den till Petersburg. Efter denna expedition verkade han ytterligare en tid i upprorisk anda inom armén och gjorde ytterligare några besök på ryska sidan, tills konungen äntligen fann bäst att utfärda häktningsorder och Jägerhorn definitivt lopp över till fienden. I Petersburg ägnade han sig en tid åt att fabricera allehanda projekter, tills det gick därhän, att han i likhet med några andra överlöpare bar avog sköld mot sitt fädernesland genom att inträda i rysk krigstjänst. Med överstelöjtnants rang deltog han till och med i ett ryskt infall i Savolax med uppgift att i truppernas spår verka bland befolkningen till förmån för en ryssvänlig stämning. Bland annat skulle han organisera en rysk kår av savolaxare. Men ryssarna blevo åter fördrivna och besviken både på savolaxarna och ryssarna

återvände Jägerhorn till Petersburg. Han hade kommit till insikt om, att ryssarna i verkligheten voro »en trolös nation den han innerligen hatade». Hos Sprengtporten hade han upptäckt en svart själ. Efter att ha utverkat en rysk pension reste han till utlandet. Först tänkte han på att ägna sig åt sjöfart, men gav upp denna plan och begav sig till revolutionens Paris. Hans olika projekt om nyordning i Norden måste lämnas därhän, och nu gällde det för honom att ordna framtiden för sin egen ringa person.

Ehuru dömd till döden in contumaciam, var han nog oförbrännelig att tro på möjligheter att få återvända till fäderneslandet. Han vågade sig på att genom svenske ministern i Paris, Staël, inlämna en nådeansökan, sedan han först förberett terrängen med att på samma väg sända till Sverige ett förslag om en nyorganisation av dess armé. Nådeansökan blev emellertid avslagen av hertig Karl, som numera övertagit regeringen, och efter ytterligare ett besök i Petersburg, där han fick sin pensionsfråga slutligt ordnad. Därpå köpte han sig en gård i sydligaste delen av det dåvarande danska Holstein, några mil öster om Hamburg. Här levde han eller hade åtminstone bo och hemvist under en följd av år, omgiven av en koloni av andra svenska emigranter. Men äventyrliga planer lekte alltjämt i hans håg. Ett tag tänkte han på att gå i spansk krigstjänst, möjligen 1796 då Spanien inträtt på fransk sida i kriget mot England. I stället kom han emellertid i förbindelse med irländska revolutionärer och reste i en hemlig mission till England såsom en förmedlare mellan franska diplomatien och ledarna för den irländska upprorsrörelse, som tänktes lämplig att anknyta till de franska planerna mot England. I slika ting hade Jägerhorn onekligen en hel del erfarenhet. I London träffade han den irländske ledaren Fitzgerald. Den engelska hemliga tjänsten kom emellertid dessa manipulationer på spåren. Innan det irländska upproret hunnit utbryta, blev Fitzgerald 1798 dödad i en strid, då man skulle häkta honom, och i brist på lämplig efterträdare runno planerna på en resning ut i sanden. Med sin förmåga att låtsas, som om ingenting hänt, generades Jägerhorn icke av sin tidigare mission för att 1799 resa med sin fru till England i avsikt att bosätta sig och här i industriens hemland utexperimentera en evighetsmaskin, som han funderat ut. Men vid framkomsten häktades han och fick sitta på Towern ända till mars 1801. Betecknande nog, erbjöd han under fångenskapen åt engelska vederbörande en storpolitisk plan, som avsåg att trygga freden i Europa. Hans intressesfär hade sålunda utvidgats från att tidigare ha omfattat endast Norden, till vars nyordning han förut gjort upp förslag.

Efter mellanspelet i England blev vår äventyrare borgare i Hamburg och ägnade sig åt egendomsaffärer, fastän med dålig framgång. Hem till Sverige tillät ej heller Gustav IV Adolf honom att komma. Men, när ryssarna 1808 lömskt anföllit Sverige, vädrade Jägerhorn morgonluft och skyndade att inställa sig i Petersburg för att erbjuda sina tjänster. Nu fick han tillbaka sin adliga värdighet, hade tillfredsställelsen att äntligen vara med om ett möte av Finlands ständer och såg därmed en dröm från yngre år förverkligad. Han blev till

och med engagerad för en tid i den kommission i Petersburg, som under den ökände ryssen Emins ledning hade att biträda rikssekretären vid beredning av finländska ärenden. För övrigt vidhöll han sin gamla vana att framställa planer på allmännyttiga reformer, och synes därvid till och med före G. M. Armfelt ha väckt tanken på en omorganisation av de finländska ärendenas beredning vid tronen, som ju verkligen ägde rum i enlighet med den av honom understrukna grundsatsen, att »landet borde styras av inhemske män och ej utländske». För övrigt torde han snart ha funnit, att sedan det mål, han i tiden drömt om, uppnåtts, man ej var angelägen om hans medverkan. Jägerhorn drog sig tillbaka till privatlivet, »till plogen» som det då för tiden plögade heta, ruinerade sig på sin lanthushållning och dog samma år som Alexander I, lämnande efter sig en änka, vars tidigare förmögenhet han omsorgsfullt gjort slut på och som fick framsläpa sina återstående dagar som ett nådejon.

I sitt slutomdöme om Jägerhorn som person fastslår Lesch, att denne visserligen kunde visa principfasthet i sina strävanden, men att dessa i regel saknade verklighetsunderlag. »Individualism och social anda föra en oavbruten kamp i hans inre. Han var ideolog och äventyrare, en den politiska renlevnadens apostel, som väl kunde duka under för lättsinnet, men aldrig medge, att han ej vandrade den rätta vägen — en sanningssökare, vars historiska insats bär osannfärdighetens prägel.»

Såsom Lesch själv påpekar, har han genom sin undersökning i synnerhet fyllt den lucka i vår kännedom om Jägerhorn, som förelegat, då man så gott som ingenting vetat om hans förehavanden efter flykten från fäderneslandet. Om hans andel i de irländska strävandena har visserligen engelsk forskning tidigare meddelat uppgifter, men den betydelse honom därvid tillmätts, har numera visat sig överdriven. Beträffande Jägerhorns andel i oppositionsrörelsen mot Gustav III har mångt och mycket, som synts inkonsekvent, visat sig förklarligt och följdriktigt tack vare Leschs grundliga psykologiska analys.

* * *

Ett särskilt intresse ådrar sig naturligtvis frågan, vad nytt Lesch har att förtälja angående den mycket omdebatterade frågan om »självständighetssträvandena» i Finland under Gustav III:s tid. Vi skola därför försöka oss på en kort sammanfattning av hans forskningsresultat.

Jägerhorn har tidigare betecknats som »självständighetsidéens fader». Denna uppfattning gendrivs bestämt av Lesch. J. A. Ehrenströms påstående i denna riktning betecknas av författaren såsom »det mest osannolika, memoarförfattaren har att förmäla om detta tidsskede». Han tillerkänner ej Jägerhorn ens någon ledande ställning inom strävandena för denna idé. En Glansenstierna och en Brunow betydde i detta avseende vida mer. G. M. Sprengtporten framstår nog som den främste inhemske upphovsmannen och ivraren för denna sak, men Lesch understryker också den hittills mindre

beaktade upphovsmannarätt, som tillkommer den ryska regeringen. Så t. ex. gjorde Katarinas gunstling, den mäktige Potemkin anspråk på äran att vara självständighetsrörelsens fader. Självständighetsidéens ryska ursprung, framhåller Lesch, har man varken velat eller kunnat förneka. Det synes honom emellertid obestriddigt, att den nationella historieskrivningen i Finland alltför lätt glidit över de ryska initiativen från de tider, som befinna sig på ett visst avstånd från kejsarinnan Elisabets manifest av den 18 mars 1742, varı tanken på Finlands oavhängighet första gången framkastats. Anmärkningsvärt är sålunda det bristande intresset för Katarina II:s trevande försök av 1769, efter de inledande segrarna i första turkiska kriget, att sammankoppla planen på Finlands självständighet med den lösning av orientaliska frågan, som då föresvävade henne. Likväl genomskådades hennes plan omedelbart både i Köpenhamn och London. Särskilt den engelske ambassadören i Petersburg varnades för att på något sätt uppmuntra en dylik rysk utvidgningslystnad. Planen fick likväl för denna gång förfalla — för att återupptas vid ett lämpligare tillfälle. Den vittnar i alla fall, påpekar Lesch, om bevarad kontinuitet i den ryska Finlandspolitiken. Den förbindelse som han upptäckt mellan Katarinas buffertsstatspolitik, särskilt i fråga om Krim, och oppositionsrörelsen i Finland, påvisar Lesch i olika sammanhang. Likaså anar han något samband med Polens affärer i de finländska konspiratörernas tal om sina »konfedererade» medbröder.

Den ryska traditionen bjöd även att söka kontakt med missnöjda element i grannriket, och som en användbar representant för sådana upptäckte man Sprengtporten, sedan denne år 1777 kommit på kant med konungen. Den historiska erfarenheten torde betyga, att bankruttede personer, som sett bättre dagar, lätt bli farliga orosstiftare. I själva verket ansåg sig Gustav III även kunna beteckna självständighetsivrarna som ruinerade officerare. Detta, påpekar Lesch, stämde i all synnerhet angående rörelsens igångsättare. Ehuru från början utpräglad konungsk och storsvensk, bragtes Sprengtporten av enskilda utkomstbekymmer att småningom svika sina ideal och rikta sig in på sådana politiska planer, som han trodde sig draga personlig nytta av. Det gällde blott att samla omkring sig ett anhang av andra missnöjda och att maskera de själviska strävandena med vackra förväändningar och deklarationer om det allmänna bästa. Den ryska regeringen visade sig tidigt beredd att giva sitt stöd — naturligtvis mot lämplig gentjänst. Icke utan energi bemödade den sig om att fånga in Sprengtporten i sitt nät. Han sprattlade visserligen en tid emot, men gav sig till sist. När den missnöjde svensken år 1779 gästade Petersburg, blev han furstligt emottagen och av Rysslands mäktigaste man inbjuden att träda i rysk tjänst. Men till detta var han ännu ej mogen. Han föredrog att jämte Jägerhorn och några andra söka inträde i preussiska armén för att delta i ett motsett krig mot Österrike. Detta blev dock ej av, och med illa tilltrasslade affärer måste han återvända till Sverige 1782 ytterligare besviken på konungen i sina förhoppningar om pension och understöd. Sedan han tagit avsked ur militärtjänsten, grubblade han hemma på Sesta gård över

ödets ogunst. Därunder spirade självständighetstanken upp i hans hjärna. Givetvis bjöd han till att nära det missnöje, som bland vänner och fränder börjat märkas i anledning av konungens jordbrukspolitik, som gestaltat sig ogynnsam för godsägarna i Finland.

Lesch anser emellertid, att Sprengtporten ännu ej bevisligen haft befattning med uppkomsten av den »oro» i Finland och de vilda rykten, som här cirkulerade om ryska planer att eventuellt genomdriva Finlands avskiljande från Sverige som »självständig» stat. Då vederbörande emellertid ansett sig ha skäl att misstänka den orolige mannen för skumraskpolitik, hälsade de med glädje, att han i början på 1785 reste till Holland för att i de förenade provinserna ställa upp en svensk frikår för deltagande i ett väntat krig mot kejsaren. Under vistelsen i Stockholm före sin avfärd hade han åter fått ryska erbjudanden, som han avslagit. Ingenting anser Lesch tyda på några upproriska förhållanden hos Sprengtporten, förr än den ryska frestaren åter börjat ansätta honom i Haag, där han tillbragte en följd av år i väntan på kriget, som till besvikelse för honom ej blev av. Först i början av 1786 — då han förvissats om att någon svensk hjälp ej längre vore att påräkna för att bättra hans affärer — förelägo enligt Lesch de psykologiska förutsättningarna för den framställning om Finlands självständighet, som han utarbetat nämnda år. När han överlämnade den åt ryska sändebudet i Haag, tog han alltså ett första steg på riksförräderiets bana.

Trotsande de svenska vederbörandes alla ansträngningar att avhålla honom från att komma hem, infann sig Sprengtporten i Stockholm vid riksdagen samma år. Han medverkade i den starka oppositionen mot konungen. Emellertid skulle synbarligen ännu en svensk generalmajorsfullmakt med förordnande till överbefälhavare i Finland kunnat kvarhålla honom på den rätta vägen. När han efter riksdagens slut besökte Petersburg på återväg till Holland, skall han ännu avvaktat något antagligt anbud om tjänst i hemlandet. Då något sådant ej kom, och då han visste sig ha föga att vänta av en fortsatt holländsk tjänstgöring, tillmötesgick han slutligen den ryska regeringens länge ådagalagda önskan att städsla honom, och han fick sin generalmajorsfullmakt, ehuru i rysk tjänst — det alternativ, han tydligen minst velat välja! Lesch påpekar, att Sprengtporten, av alla tecken att döma, hittills icke organiserat någon sammangaddning för självständighet, i synnerhet som han sedan sin ankomst från Preussen 1782 besökt hembygden endast i två korta repriser. Ett brev från Jägerhorn till honom i Holland, som av en del forskare tolkats som ett indicium för motsatsen, förklarar Lesch ha blivit alldeles missuppfattat. Han uttalar även den misstanken, att Sprengtporten överlämnat sitt projekt om ett självständigt Finland åt ryssarna närmast i avsikt att speciminera sig för eventuellt inträde i rysk tjänst. Lesch kommer för övrigt till den slutsatsen, att Sprengtporten före sin ankomst till Petersburg mindre påminner om den målmedvetne partigängaren än om den farande lyckoriddaren, utan varaktig stad, men med huvudet fullt av planer och uppslag.

Vad Jägerhorn beträffar, anser Lesch ingenting vittna om, att

denne skulle haft någonting med självständighetsplaner eller ens kungafientliga planer att skaffa före riksdagen 1786. I stället gjorde han under de föregående åren sin enda egentligen positiva insats och detta i en utpräglad konungsk och storsvensk anda. Författaren tror sig kunna fastslå, att Jägerhorn senast på hösten 1781 i Helsingfors grundat en dotterloge till det stockholmska ordenssamfundet La Constance, som han synbarligen år 1783 omvandlade till den fristående Valhalla Orden. Lesch gendriver även den äldre uppfattningen, att sistnämnda orden skulle varit ett hemvist för kungafientlig propaganda och finländska självständighetssträvanden. Han finner ingenting giva belägg för dylika misstankar. I stället ådagalägger han, hurusom orden helt besjälades av en forngötisk och kungatrogen anda, bland annat utpräglad avog mot frihetstidens numera övervunna statsskick.

Ej förr än efter riksdagen 1786 synes Jägerhorn ha övergått till oppositionen mot konungen. Följande år gjorde han sitt första besök hos ryska sändebudet i Stockholm, och i slutet på året är greve Posse medveten om att Jägerhorn »ändrat sig», d. v. s. blivit »sprengtporteniensk». Med denna omsvängning hos Jägerhorn sammanhänger otvivelaktigt den omständigheten, att Valhallaordens verksamhet lagts ned. Den harmonierade ej med de nya vindar som börjat blåsa.

Vid sitt nyssnämnda besök hos ryske ministern framlade även Jägerhorn en plan för Finlands självständighet, som han omedelbart ville få verkställd. Lesch konstaterar emellertid, att denna plan var i hög grad improviserad och opraktisk och redan därför icke acceptabel ur rysk synpunkt, ehuru av värde som påminnelse om att idéen hade sina inhemska anhängare. Ej heller Jägerhorn kunde ännu vid detta tillfälle hänvisa till något pålitligt anhang, snarare synes han ha representerat endast sig själv. Emellertid var Jägerhorn ingalunda ännu oåterkalleligen försvuren åt finländsk separatism, ja, ej ens åt den opposition mot konungen, som börjat breda ut sig bland rikets adel och officerare. Lesch visar, huru han in i det sista vacklar mellan kungatrogenhet och opposition. Inför det väntade krigsutbrottet 1788 sätter han i gång med propaganda mot konungens befarade envåldsplaner, men utnämnd till konungens adjutant blir han omstämd till dennes förmån. Han framlägger till och med en plan för en djärv kupp mot Fredrikshamn. Då denna ej blivit antagen och det gynn samma läget ej utnyttjats, återfaller han i oppositionella tänkesätt. Sedan är han med om att åstadkomma den beryktade Liikalanoten till kejsarinnan Katarina och åtar sig att föra densamma till fienden. Under denna expedition passar han på att utveckla sina »separatistiska» synpunkter. Dessa gingo emellertid icke, framhåller Lesch, stick i stäv mot Liikala-notens anda och bokstav, såsom man hittills antagit. Så svekfullt betedde sig Jägerhorn ej. Hans program påvisas i stället ha varit en vidare utveckling av notens innebörd och fullt tillämpligt enligt dess riktlinjer. Det är en annan sak, att han i Petersburg sammanträffade med Sprengtporten och under dennes inflytande bragtes att gilla ett ryskt svar på noten, som gick i en mot denna stridig anda. Två heta huvuden hade träffats, anmärkte

kejsarinnan om mötet mellan Sprengtporten och Jägerhorn. Den sistnämnde kom härefter att i sina nya planer tidtals följa radikalare och av ryska intressen mer påverkade riktlinjer. Slutligen återstod för honom ej annat än att definitivt löpa över till rikets fiende.

Vilka voro orsakerna till det missnöje, varav den ryska politiken sökte att draga nytta och som gävo upphov åt officersmyteriet jämte den därmed förbundna finländska separatismen? Vilka voro de missnöjdas mål, med vilka medel skulle dessa uppnås och med vilket anhang kunde de slutligen räkna? Också dessa frågor besvaras av Lesch under nya synvinklar. Därvid företar han en del hälsosamma utredningar av de begrepp, varmed man rörde sig i den politiska konversationen.

Det är av gammalt bekant, att Gustav III:s inrikespolitik med tiden framkallade en växande opposition, icke minst bland adeln med dess talrika godsägare och officerare. Riksdagen 1786 gav ett offentligt uttryck åt den rådande misstämningen. Samtidigt verkade vissa åtgärder särskilt i den östra rikshalvan oförmånligt på sinnen. Det allmänna humöret bättrades ingalunda av de sju magra år, som jordbruket hade att utstå under 1780-talet. Under allt sitt ordande om nitälskan för det allmänna voro såväl Sprengtporten som Jägerhorn synbarligen innerst inne känsliga för sina egna omedelbara behov; motgångar i karriären, ackord eller pensioner voro ägnade att hos dem skapa en grundstämning, varur en farlig grodd av missnöje kunde spira upp. Detsamma gällde synbarligen andra av oppositionens eller separatismens anhängare. Icke minst torde deras rojalism blivit kantstött av åttitalets jordpolitik, den så kallade avvittningen, som i samband med storskiftet bedrevs i den östra riksdelen och som medförde en inskränkning av godsägarnas jordområden. Därav kände sig också Sprengtporten och Jägerhorn drabbade. Avvittningen gick ut på att av jordägare avskilja arealer, som kunde anses för dem överflödiga. De skulle överlätas åt kronan, som därpå överlämnade dem till kolonisation. Det hade kanske varit på sin plats, att författaren i detta sammanhang beaktat befolkningsförhållandena vid denna tidpunkt, som väl motiverade en politik i antydd riktning och förklara, varför avvittningen just skulle gälla Finland. Det har av forskningen ådagalagts, att befolkningstillväxten i riket var särskilt stark under 1700-talets senare hälft. Förbunden med oären under åttitalet, krävde den särskilt energiska åtgärder från regeringens sida både i fråga om nyodling, bekämpande av lösdriveri och ordnande av fattigvården. Att just Finland i detta avseende måste bli föremål för intresse, förstå vi vid en jämförelse mellan folkökningsciffrorna på ömse sidor om Bottenhavet. De gestalta sig som följer (i ‰):

Årligen	Västra riksdelen	Östra riksdelen
1751—60	7,8	15,4
61—70	5,9	13,4
71—80	3,7	17,0
81—90	3,2	6,1
91—1800	7,0	16,7

Det finländska missnöjets orsaker försöker en författare klargöra i en skrift 1788, benämnd »En finsk officers försvar för Arméen emot utkomne smådeskrifter». Enligt A. R. Cederberg skulle författaren vara Jägerhorn, medan Lesch anser all sannolikhet tala för Klick. Däri uppräknas de olika jordpolitiska åtgärder i Finland, som påstås ingå i en »plan att förtrycka». Hit hör också avvittningen. Ovan angivna siffror torde i sin mån belysa innebörden av »förtrycket».

Om en officer i Finland i sin egenskap av jordbrukare kunde känna sig illa berörd av agrarpolitiken, så kunde han, åtminstone i överadjutanten Jägerhorns initierade ställning, finna även en mera militärt betonad anledning till misshumör. Lesch understryker, att separatismens anhang, i den mån ett sådant kan spåras, står att finna företrädesvis i östra Nyland och Savolax officers- och godsägarkretsar. Denna omständighet kan visserligen tillskrivas ledarnas släkt- och vänskapsförbindelser speciellt åt detta håll, men den sammanställdes av Lesch även med den kungliga försvarsplan, som till greve Posses sorg faststälts enligt andra riktlinjer än han velat förorda. Den gick ut på att, i anseende till isoleringen vintertid, hären vid ett ryskt anfall närmast skulle draga sig tillbaka till linjen Helsingfors—Tavastehus. Detta betydde, att de östnyländska bygderna utan vidare komme att prisgivas. Följaktligen måste försvarsplanen väcka ovilja bland dem, som hade gods och gårdar i dessa nejder. Indragningen av Savolax brigaden vållade även svårigheter och missmod bland dess officerare.

Det är sålunda förklarligt, om man inom dessa godsägare- och officerskretsar tilltalades av tanken på någon sorts självstyrelse, som skulle avlägsna de värsta olägenheter, en för mycket centraliserad riksstyrelse medförde för en riksdel med mera egenartade agrara och militärpolitiska förhållanden. På den andra sidan kunde man ha skäl att önska ett förhållande till Ryssland, som skulle förebygga nya fientliga infall i landet, varav man haft alltför obehagliga erfarenheter. För den skull, påvisar Lesch, förspordes ett påtagligt intresse för Rysslands åtgärd att avkräva Turkiet en självständig ställning för Krim. Men sedan Katarina 1783 införlivat det »självständiga» landet med Ryssland, kom man till insikt om vad ryssarna menade med begreppet självständighet. När man därefter talar om självständighet för Finland, anser Lesch, att detta begrepp i allmänhet åsyftar en autonomi med vissa lagstiftningsinstanser. Jägerhorns förnämsta politiska insats, överbringandet av Liikalanoten och de i samband därmed gjorda enskilda framställningarna för ryska vederbörande, syftade *icke* till Finlands avskiljande från Sverige, utan avsågo endast genomförande av den inre autonomi, som kan betecknas som våra »separatisters» förnämsta önskemål. Detta autonomiprogram undanskjutes visserligen av planer på full självständighet, varje gång Sprengtportens inflytande segrar eller sinnet hårdnar inför nya utsikter och till följd av lidna oförrätter, men i de talrika skriftstycken, som framgått ur hans verkstad, intar det dock ett mycket större utrymme, än tidigare historieskrivning medgivit. Under hela året 1789 stod sålunda autonomien i förgrunden.

Lesch kritiserar även den hittills hävdade uppfattningen, att Jägerhorn skulle ha varit en av finskhetens grundläggare, en tidig företrädare för den nationalitetsideologi, som ej förr än efter 1815 började vinna utbredning i Europa. Det visar sig i verkligheten, att Jägerhorns historiesyn var utpräglat svensk, hans samhällsuppfattning aristokratisk. Denna från Valhalla-tiden härstammande åskådning finner uttryck ännu i samband med nyordningen av Finlands förhållanden från 1808, och måste därför, menar Lesch, betecknas som mycket djupt rotad i hans väsen. När bröderna i Valhall kände behov av en nationalitetsbeteckning, kallade de sig »redlige svenske män», aldrig »finnar». I sitt förslag till lantdagsordning för Finland efter den ryska erövringen hävdade Jägerhorn, att adelns ställning borde stärkas, medan prästeståndet borde avskaffas och dess medlemmar vinna säte och stämma på riddarhuset, som komme att räkna bortåt 400 medlemmar. Borgarståndet bleve utvidgat, i det att oadliga ståndspersoner, sysselsatta i fria yrken, skulle hänföras hit. Städerna borde enligt hanseatiskt mönster skyldiggännas att invälja lika många vid universitetet graduerade som i traditionell mening borgerliga representanter, så att borgarståndet bleve ett verkligt »tiers état». Bondeståndet skulle förstärkas med inval av godsägare till lika antal med bönderna, varvid också de adliga godsägarna finge konkurrera. Inför ett dylikt förslag kan man svårligen tveka om Jägerhorns aristokratiska inställning, och den av honom föreslagna anordningen var minnsann icke ägnad att trygga en majoritet av finsknationella element. Till och med i bondeståndet skulle ju det finska språkets företrädare ha kommit att utgöra mindretalet.

När vi befatta oss med föreliggande fråga, böra vi också beakta, att Jägerhorn och hans meningsfränder otvivelaktigt omfattade tidens gängse uppfattning, att »nationen» närmast var identisk med adel och ståndspersoner såsom de enda fullmyndiga i samhället. Under sådana förhållanden saknades ju verkligen förutsättningar för en nationalitetsideologi i 1800-talets stil.

Slutligen framhåller Lesch, att ingen nationalitetsideologisk dimbildning kunnat överskylda det för självständighetsmännen besvärande faktum, att deras strävanden uppbyros endast av ett ringa fåtal, och att vid tiden för programmets förverkligande avfallet t. o. m. inom denna lilla krets var katastrofalt. När Jägerhorn kommit till insikt därom, ivrade han för att Ryssland med vapenmakt skulle påtvinga Finland den självständighet, man ej här ville veta av.

Här har det varit möjligt att endast i yttersta korthet antyda innehållet i Leschs bok. Mycket av intresse skulle varit att tillägga, men med så mycket större skäl kunna vi också understryka, att arbetet är synnerligen upplysande och läsvärt både för lekt och lärd.